

DOI

УДК 94(477.84):021.1:321.64

Галина Стародубець

докторка історичних наук,

професорка,

професорка кафедри всесвітньої історії,

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

СІЛЬСЬКІ БІБЛІОТЕКИ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР ЯК ЧИННИК РАДЯНІЗАЦІЇ РЕГІОНУ В 1944–1949 роках (за документами Державного архіву Тернопільської області)

Анотація. Мета роботи – розкрити політико-ідеологічну складову процесу формування бібліотечної мережі та діяльності сільських бібліотек у західних областях УРСР у 1944–1949 рр. на основі документів Державного архіву Тернопільської області. **Методологічну основу** дослідження склали принципи історизму, об'єктивності та системності. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи логіки, системного і структурно-функціонального аналізу, моделювання, термінологічний. За допомогою методів аналізу й порівняння опрацьовано архівні документи, проаналізовано статистичний матеріал. **Наукова новизна** полягає у тому, що проблема формування мережі сільських бібліотек у західних областях УРСР у період пізнього сталінізму вперше розглядається як окремий предмет наукового дослідження. В роботі використано низку раніше не опублікованих архівних документів, які зберігаються у фондах Державного архіву Тернопільської області. Їх аналіз дозволив визначити динаміку створення/відновлення сільської бібліотечної мережі Тернопільської області в перші повоєнні роки, окреслити функції сільських бібліотек. **Висновки.** Проблему відновлення мережі сільських бібліотек у західних областях України в перше повоєнне десятиліття не можна аналізувати поза рамками процесу радянзації цього регіону, насадження тут тоталітарної системи сталінського зразка. Заклади культури на селі – клуби, бібліотеки, хати-читальні розглядалися партійно-радянським керівництвом як одна з ланок політичної системи. Насамперед вони реалізовували політико-ідеологічні функції, пов'язані з насадженням у регіоні партійно-радянських інститутів влади та формуванням у місцевого населення світоглядних позицій, ґрунтованих на марксистсько-ленінській ідеології. Завдання, пов'язані з власне бібліотечною діяльністю – ведення бібліотечних каталогів, збереження та популяризація книжкових фондів, зокрема творів зарубіжних, українських авторів тощо, відсовувалися на задній план.

Ключові слова: західні області УРСР; бібліотеки; комуністична пропаганда; сталінський режим; тоталітаризм; Державний архів Тернопільської області.

© Г. Стародубець, 2024

Важливою складовою процесу радянзації західних областей УРСР, яка розгорнулася відразу після звільнення їх від нацистського окупаційного режиму, була політико-пропагандистська робота, здійснювана різними інституціями під керівництвом і контролем місцевих комітетів більшовицької партії. Одним із таких осередків виступали сільські культурно-освітні заклади, зокрема клуби та бібліотеки, яким «у мережі культосвітніх закладів надавалося особливе місце, бо разом із періодичною пресою вони здійснювали найпотужніший інформаційний вплив на населення»¹.

Проблема формування мережі сільських бібліотек у західних областях України в період радянзації досі не стала предметом окремого наукового аналізу. Опосередковано її торкаються в своїх роботах декотрі з українських дослідників. Зокрема, О. Шилюк акцентує увагу на політико-ідеологічній складовій радянської версії перебудови культурного життя населення західних областей УРСР у 1939–1941 рр., у т. ч. й розбудови мережі масових бібліотек². Учений наголошує, що «положення про політичний характер роботи радянських бібліотек підкреслено у всіх партійних документах, які визначали завдання і зміст роботи бібліотек, темпи розвитку бібліотечної справи на всіх етапах розвитку радянської держави»³. Тема формування бібліотечної мережі в західних областях УРСР у передвоєнний період лягла в основу одного з сюжетів докторської дисертації Л. Кравчука⁴. Висновок автора про те, що «радянська бібліотечна система, підпорядкована партійно-державному апарату, діяла за методологічними принципами, що відповідали засадничим положенням та ідеологічним постулатам марксистсько-ленінської теорії»⁵, зроблено на підставі аналізу широкого масиву архівних документів, у т. ч. й тих, що зберігаються у фондах Державного архіву Тернопільської області. Окремі аспекти проблеми висвітлюються у статті О. Онищенко і Л. Дубровіної⁶. Більш детально тема стану

¹ *Кравчук Л. В.* Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Кравчук Леонід Васильович; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2020. С. 395.

² *Шилюк О.* Становлення бібліотечної мережі та початок підготовки бібліотечних кадрів у Чернівецькій області (друга половина 40-х років ХХ століття) // Вісник Прикарпатського ун-ту. Історія. 2011. Вип. 20. С. 107–111.

³ *Шилюк О.* Радянська західних областей України через призму бібліотечної справи (1939–1940-ті рр.) // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2012. Вип. 20. С. 108–114.

⁴ *Кравчук Л. В.* Зазнач. твір.

⁵ Там само. С. 392.

⁶ *Онищенко О., Дубровіна Л.* Бібліотечна справа в Україні у ХХ ст. : 30–50-ті роки // Бібліотечний вісник. 2005. № 4. С. 3–16.

бібліотек України в повоєнний період, у т. ч. й на Західній Україні, розглядається ними ж у фундаментальній монографії «Бібліотечна справа в Україні у ХХ ст.»⁷. Методи насадження радянської моделі організації культури в західних областях УРСР у першій половині 1940-х років стали предметом наукового аналізу О. Вознюк⁸. Загалом аналіз історіографічного доробку досліджуваної проблеми засвідчив зацікавленість вітчизняних науковців окремими її аспектами. Однак відсутність досі комплексного аналітичного дослідження політико-ідеологічної складової процесу формування мережі сільських бібліотек у західних областях УРСР у період пізнього сталінізму вважаємо одним із чинників її актуальності.

Джерельною базою нашої наукової роботи стали документи кількох фондів Держархіву Тернопільської області, зокрема: «Виконком Тернопільської обласної ради трудящих» (Ф. Р-1833), «Тернопільський обласний відділ культурно-просвітницьких установ» (Ф. Р-3319), «Тернопільський обласний комітет компартії України» (Ф. П-1) та примірники Тернопільської обласної газети «Вільне життя».

Мета дослідження – розкрити політико-ідеологічну складову процесу формування бібліотечної мережі та діяльності сільських бібліотек у західних областях УРСР у 1944–1949 рр. на основі документів Держархіву Тернопільської області.

Сільські бібліотеки/хати-читальні більшовицько-радянською владою розглядалися як заклади політико-ідеологічної соціалізації місцевого населення. Крім своєї основної, інформаційно-просвітницької/освітньої функції, вони виконували ідеологічну: з одного боку, виступали локальними центрами акумуляції різноманітних засобів та інструментів більшовицької пропаганди (плакати, брошури, листівки, стінні газети, книги тощо), а з іншого, як правило, були трибуною для ретрансляції, поширення марксистсько-ленінських ідей, гасел про переваги колгоспного ладу над одноосібним «куркульським» господарством, критики «українсько-німецьких буржуазних націоналістів» тощо. Справедливим буде зазначити, що комуністична влада навіть не намагалася завуальовувати той факт, що основне завдання масових бібліотек вона

⁷ *Онищенко О., Дубровіна Л.* Бібліотечна справа в Україні у ХХ ст. : монографія. Київ, 2009. С. 325–359.

⁸ *Вознюк О.* Ідеологічно-пропагандистська складова «радянзації» культурного простору Західної України (1939–1941 рр.) // *Слов'янський вісник* : зб. наук. праць. 2014. Вип. 18. С. 12–15; *Його ж.* Відновлення освітньо-культурної сфери західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни та перші повоєнні роки в контексті реалізації політичних пріоритетів сталінського тоталітарного режиму // *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія : Історія.* 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 44–48.

вбачає не у їхній культурно-просвітницькій діяльності, а виключно у «широкому вихованні мас в дусі радянського патріотизму, мобілізації їх на активну участь в радянському будівництві, на виконанні постанов партії та уряду»⁹.

Завдання розбудови сільської бібліотечної мережі в західних областях УРСР було поставлено перед очільниками регіональної влади центральним партійним керівництвом країни та республіки відразу після звільнення від нацистських окупантів. Це питання розглядалося в контексті налагодження діяльності тут культосвітніх закладів, зокрема хат-читалень, бібліотек, клубів. Про важливість цієї ділянки роботи свідчить той факт, що інформацію про динаміку їх відновлення/будівництва, статистику проведених масових заходів їхніми працівниками районне партійне керівництво у своїх щомісячних і щоквартальних «Політінформаціях про проведену політмасову і культурно-освітню та пропагандистську роботу серед населення»¹⁰ для обкому КП(б)У подавало окремим пунктом «Культурно-просвітницька робота». Безпосереднім куратором культурно-просвітницьких закладів на селі був завідувач відділу пропаганди та агітації райкому КП(б)У. Відповідно до своїх функціональних обов'язків, він, так би мовити, слідкував за політико-ідеологічною складовою їхньої діяльності: розробляв тематику пропагандистських заходів, зокрема «лекцій, доповідей, які організовувалися бібліотеками з метою широкої науково-освітньої пропаганди»¹¹; «проводив інструктивні наради, семінари для керівників закладів культури та індивідуальні консультації»¹² тощо.

У переважній більшості сіл західних областей УРСР розпочата більшовицькою владою перед війною розбудова бібліотечної мережі у повоєнний період залишалася далекою до завершення. Питанням її розвитку опікувався створений у лютому 1945 р. Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. У листопаді 1945 р. Раднарком УРСР оприлюднив постанову «Про затвердження плану розвитку культурно-освітніх установ», на виконання положень якої в кожную область були надіслані інструкції з алгоритмом створення культурно-освітніх закладів.

Як засвідчує статистика, процес розбудови сільської бібліотечної мережі в 1945 р. проходив украй повільно. Так, «згідно з рішенням Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У, до кінця 1945 року в західних областях України планувалося ввести в дію 1230 бібліотек. Однак було від-

⁹ Держархів Тернопільської обл. (Державний архів Тернопільської області). Ф. Р-3319. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

¹⁰ Там само. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 673. Арк. 23, 136.

¹¹ Там само. Ф. Р-3319. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 9.

¹² Там само. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 673. Арк. 131.

крито лише 512: 13 обласних, 219 районних, 280 сільських. Крім того, створювалися бібліотеки при хатах-читальнях, колгоспні бібліотеки»¹³. Опосередкований вплив на динаміку розгортання бібліотечної мережі мала виборча кампанія другої половини 1945 – початку 1946 рр. Обкоми партії західних областей УРСР докладали максимум зусиль для відкриття закладів культури у сільській місцевості, які мали стати «центрами організації масово-політичної та культурно-просвітницької роботи серед населення у зв'язку з проведенням виборів до Верховної Ради СРСР»¹⁴. Так, лише «впродовж трьох місяців виборчої кампанії сітка культурно-просвітницьких закладів Тернопільської області зросла на 83 клуби і хати-читальні та 46 сільських бібліотек»¹⁵. Загалом же, на середину 1946 р. в області уже нараховувалося «174 сільські бібліотеки зі 190 запланованих»¹⁶.

Серйозним поштовхом до активізації роботи регіональних органів влади у напрямі розширення бібліотечної мережі в 1946 р. стала також вказівка Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР про обов'язкову реєстрацію бібліотек в Україні. 16 травня Комітет видав «наказ щодо впорядкування та зберігання фондів масових бібліотек, яким декларувалася необхідність проведення інвентаризації бібліотечних фондів до 16 серпня 1946 р.»¹⁷.

Однією з найболючіших проблем, яка гальмувала процес формування мережі сільських бібліотек, зокрема на Тернопільщині, була відсутність належних приміщень. Практично в усіх офіційних звітах партійних посадовців і чиновників відповідних радянських установ Тернопільщини за 1945–1948 рр. знаходимо скарги на те, що «більшість бібліотек області не мають свого окремого приміщення, а розміщені при районних і сільських клубах. Із 38 районних бібліотек окреме приміщення мають лише 15 бібліотек, решта 23 бібліотеки розміщені при районних клубах, де займають 1–2 кімнати. Зі 174 сільських бібліотек мають окреме приміщення лише 46 бібліотек, а решта 128 бібліотек розміщені при клубах та сільських радах»¹⁸. Як правило, вони займали одну чи дві кімнати, які були не пристосовані для зберігання книг і роботи з читачами. Інколи бібліотеки могли розміщуватися в приватних будинках, як, для прикладу, в с. Білка Лановецького району, де «завбібліотекою тов. Баторський відпустив для

¹³ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція : реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.) : монографія. Чернівці, 2002. С. 277.

¹⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 676. Арк. 18.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само. Ф. Р-3319. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

¹⁷ Онищенко О., Дубровіна Л. Бібліотечна справа в Україні у ХХ ст. : монографія... С. 327.

¹⁸ Держархів Тернопільської обл. Ф. Р.-3319. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

бібліотеки свою власну кімнату»¹⁹, або «у Вишневецькому районі, колгосп ім. Молотова. Там бібліотека знаходиться на квартирі однієї жінки, книги на ліжку, під ліжком, всюди розкидані книги»²⁰. До кінця 1940-х років ситуація дещо покращилася, однак навіть у 1949 р. місцеві партійні чиновники стверджували, що «особливо погана ситуація з сільськими бібліотеками. В таких районах як Пробіжне, В. Глубочок, Коропець, Струсів, Збараж бібліотеки туляться, особливо в Коропецькому районі, в одній маленькій кімнаті»²¹.

Зважаючи на чітко виражене політичне забарвлення процесу формування бібліотечної мережі, обласне партійно-радянське керівництво намагалось постійно тримати його у своєму полі зору. По-перше, ситуація зі станом культпросвітніх закладів регулярно моніторилася районними посадовцями, відповідальними за цю ділянку роботи, і відображалася в їхніх звітах. По-друге, ця тема була предметом розгляду на обласних нарадах, що загалом сприяло налагодженню належного функціонування сільських бібліотек до початку 1950-х років. Така тенденція прослідковувалася по всіх українських регіонах і цілком слушно трактується українськими дослідниками як «намагання влади подолати разом із економічною кризою культурний занепад сільського сектора, а також спробу задовольнити зростаючі культурні потреби й запити населення»²².

Окрім браку приміщень, іншою, не менш болючою проблемою в перші повоєнні роки залишався підбір кадрів для роботи в бібліотеках. І це не обмежувалося тільки відсутністю належно підготовлених фахівців. В умовах, коли регіон був охоплений полум'ям національно-визвольного руху, «політична благонадійність» кандидатів на посади ставилася значно вище за рівень їхньої фаховості. Влада намагалася уникати призначення вихідців із місцевого населення на роботу в культурно-освітні заклади, тому «забезпечення бібліотечними кадрами відбувалося насамперед за рахунок приїжджих спеціалістів. Так, у 1945–1946 рр. зі східних областей України прибуло 280 осіб»²³. Однак цей кадровий десант розподілився між бібліотеками обласного, міського та районного рівнів. Сільські ж бібліотеки фактично залишалися поза рамками цього розподілу.

Далеко не на останньому місці стояло також питання професійної та ідеологічної підготовки бібліотекарів, оскільки вони входили до

¹⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. Р.-3319. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 19.

²⁰ Там само. Спр. 59. Арк. 7–8.

²¹ Там само. Арк. 87.

²² *Тевікова О., Дерев'янка Л.* Бібліотеки як соціальні інститути в українському суспільстві періоду 1953–1964 рр. (на матеріалах державного архіву Полтавської області) // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2017. № 4. С. 48.

²³ *Марусик Т.* Зазнач. твір. С. 276.

числа «бійців агітаційно-пропагандистського фронту», які формували його перші лави на селі.

Таблиця 1

**Освіта бібліотечних працівників
Тернопільської області станом на 1946 р.²⁴**

Бібліотеки	Загальна к-ть	Освітній рівень		
		Вища	середня	незакінчена
міські	44		9	35
сільські	174		16	158

Як видно з інформації, поданої в Табл. 1, у 1946 р. тільки 9% сільських бібліотекарів Тернопільщини отримали середню освіту. Переважна більшість із них мали тільки незавершену семирічну школу. Хоча були й винятки, як от в Лановецькому районі, де з п'яти сільських бібліотекарів троє мали вищу і незакінчену вищу освіту, а двоє – середню²⁵.

До початку 1950-х років завдання забезпечити сільські бібліотеки західних областей УРСР фахівцями хоча б із середньою освітою місцевій владі реалізувати не видавалося за можливе. Натомість в області активно розбудовувалася мережа курсової підготовки бібліотекарів. Так, у першій половині 1946 р. «обласним відділом було проведено місячні курси для завідуючих районних та сільських бібліотек; через шестимісячні курси підготовлено 8 завбібліотеками та 14 бібліотекарів; крім того, обласний відділ культосвітніх установ одержав 16 випускників Тербовлянського технікуму політосвіти по бібліотечній справі»²⁶. Починаючи з 1945 р., цей навчальний заклад став одним із центрів курсової підготовки бібліотечних фахівців у Тернопільській області. Крім курсів, тут проводилися навчання з метою підвищення кваліфікації бібліотечних працівників. Так, у звіті сектору відділу культосвітньої роботи по Тернопільській області за третій квартал 1946 р. йшлося про 32 проведених інструктажі з техніки та методів бібліотечної роботи²⁷. Кількість таких заходів щороку збільшувалася й урізноманітнювалася. Восени 1948 р., окрім традиційного «триденного семінару зав. районних бібліотек при обласній бібліотеці» було проведено «кущові наради завідуючих сільськими бібліотеками в Тернополі, Чорткові і Кременці»²⁸. Такого роду навчально-методична робота, з одного боку,

²⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3319. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 11.

²⁵ Там само. Спр. 10. Арк. 61.

²⁶ Там само. Спр. 8. Арк. 6.

²⁷ Там само. Арк. 11.

²⁸ Там само. Спр. 67. Арк. 50.

сприяла підвищенню професійного рівня бібліотечних працівників, а з іншого – спрямовувалася на підготовку їх як сільських пропагандистів та агітаторів, для яких бібліотека сприймалася, насамперед, згідно з тогочасною пропагандистською риторикою, як «кузня більшовицького виховання трудящих, в першу чергу – молоді»²⁹.

У відповідності до своїх функціональних обов'язків бібліотекарі повинні були разом з іншими представниками сільської інтелігенції організовувати місцеве населення на виконання господарських і політичних завдань більшовицько-радянської влади з проведення соціалістичних перетворень у регіоні. Клуби, бібліотеки західних областей УРСР використовувалися владою як один із дієвих інструментів для «політичної мобілізації місцевого населення на підтримку нового політичного режиму в умовах боротьби з відділами УПА та підпіллям ОУН»³⁰. У фондах Держархіву Тернопільської області зберігається низка документів («Положень»), у яких регламентувалася робота сільської, колгоспної та районної бібліотек. Знаково, що серед чотирьох позицій завдань сільської бібліотеки три стосувалися політико-виховної діяльності: «виховання комуністичної свідомості населення; допомога населенню через книгу в оволодінні марксистсько-ленінським вченням, основам наук, у вивченні питань організації колгоспного виробництва; активна участь у політичному і господарському житті села»³¹. І тільки одне з них стосувалося безпосередньо організації роботи бібліотеки як центру просвіти, популяризації літературних творів зарубіжних і українських авторів.

У практичній площині це виявлялося у включенні до функціональних обов'язків працівників бібліотеки завдань агітаційно-пропагандистського характеру. Вони повинні були постійно проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу серед місцевого населення, тематика якої детермінувалася поточною політичною ситуацією та визначалася райкомом КП(б)У/КПУ. Серед наймасовіших політико-ідеологічних кампаній другої половини 1940-х років, безпосередніми учасниками яких були працівники закладів культури, можна назвати вибори 1946 і 1947 рр. до Верховної Ради СРСР і УРСР; боротьба з українським повстанським рухом (діячів якого більшовицька пропаганда таврувала як «українсько-німецьких буржуазних націоналістів»), створення колгоспів, мобілізація селян на виконання планів чергової державної позики та п'ятирічного плану.

²⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 921. Арк. 23.

³⁰ Докаш О. Радянська стратегія та практика політичної мобілізації населення Західної України в умовах військово-політичного протистояння на завершальному етапі Другої світової війни // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 230.

³¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3319. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 13.

Форми участі в такого роду заходах носили як ситуативний, так і постійний характер. Контроль за їх проведенням здійснював безпосередньо відділ пропаганди й агітації райкому/міському КП(б)У або шляхом безпосередньої участі в них своїх штатних агітаторів і пропагандистів, або через систему регулярної звітності бібліотечних працівників про кількість, форму і зміст проведених заходів. Для прикладу, Тернопільський обласний відділ культосвітньої роботи у своєму звіті про роботу масових бібліотек області в другому кварталі 1946 р. зазначив про розгортання ними широкої агітаційної кампанії з метою пропаганди завдань четвертого п'ятирічного плану і мобілізації місцевого населення на його виконання. Серед основних форм її проведення виокремлюються «колективні та індивідуальні бесіди, які проводилися при кожній бібліотеці. Крім цього, бібліотеками організовувалося вивчення п'ятирічного плану методом наочної агітації. Для цього організовано і випущено 59 монтажів, 10 плакатів з показом діаграм по відбудові і розвитку народного господарства СРСР. Випущено 45 стінгазет, присвячених п'ятирічному плану»³². Очевидно, що важке повоєнне повсякдення села західних областей України, густо насичене страхом економічної та політичної невизначеності, пошуку місцевими мешканцями способів виживання в умовах збройної боротьби УПА та повстанського підпілля з радянською владою, аж ніяк не спонукало селян до добровільної масової участі як у безкінечних мітингах, організовуваних райкомівськими пропагандистами, так і бесідах, читацьких конференціях та слуханнях лекцій, які проводилися працівниками місцевих культосвітніх закладів. Виходячи з цього, маємо підстави сумніватися як в результативності таких форм роботи, так і в реальності їх проведення.

Районні чиновники всіляко заохочували та популяризували ініціативу окремих бібліотек з урізноманітнення політико-ідеологічних заходів, як от: «зав. бібліотекою с. Жабинець Пробіжнянського району Вітко, яка організувала читки газет на тему «Як здійснюється четвертий п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства»³³, «актив бібліотеки с. Скоморохи Золотопотіцького району, який прикрасив бібліотечну кімнату плакатами та лозунгами, що закликають до боротьби за високий врожай, випустили спеціальний номер газети, в якому висвітлили хід підготовки колгоспу до збирання врожаю»³⁴. В період передвиборчої кампанії бібліотекарі, поряд з іншими представниками сільської інтелігенції, очолювали виборчі дільниці, проводили та організовували агітаційну роботу на селі. Загалом

³² Там само. Арк. 4.

³³ Там само. Арк. 14.

³⁴ Там само. Спр. 67. Арк. 39.

вони добровільно/примусово сприяли насадженню більшовицько-радянської влади в повстанському запіллі, прямо чи опосередковано долучаючись до процесу руйнації економічної, соціальної та політичної основи підтримки національно-визвольного руху в західних областях України.

Ще однією формою насадження комуністичної ідеології та більшовицької системи цінностей у соціумі західних областей УРСР засобами друкованого слова можна вважати популяризацію бібліотечними працівниками творів ідеологів комуністичного руху («класиків марксизму-ленінізму»), пропагандистських брошур, зокрема, атеїстичного спрямування, літературних творів, у яких звеличувалася роль більшовицької партії, її лідерів тощо.

Оскільки працівники закладів культури трактувалися комуністичною владою як «бійці ідеологічного фронту», то їхній політичній освіті приділялася велика увага. З цією метою «при райкомах КП(б)У та ЛКСМУ організовувалися постійно діючі гуртки з вивчення книг Й. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну» та «Короткий курс ВКП(б)»³⁵, відвідуваність яких слухачами ретельно перевірялася партійними чиновниками. Для прикладу, як свідчать архівні документи, «18 червня 1946 р. Заліщицький РК КП(б)У скликав семінар керівників закладів культури, в тому числі – й бібліотек, на якому секретар райкому Марченко зробив доповідь «Нова сталінська п'ятирічка і завдання культосвітніх установ». Після цього заключили соцзмагання з Ягольницьким, Копичинським і Заставнянськими районами, а також хата читальня з хатою читальною за кращу організацію політмасової роботи серед населення»³⁶.

Бібліотечні працівники регулярно отримували з райкому партії чіткі вказівки щодо тематики та форм проведення публічних заходів серед місцевого населення. Ними практикувалося «систематичне проведення читок газет та журналів, а також голосних читок з художньої літератури по окремих радянських письменниках; організацію при кожній бібліотеці книжкових виставок і вітрин на такі теми: «До дня Першого травня», «До Дня Перемоги», «До 30-річчя з дня смерті І. Франка», «До 10-річчя з дня смерті О. Горького» пересувних бібліотек для колгоспників»³⁷. Окрім традиційного читання лекцій та проведення бесід на актуальні теми, бібліотекарі також займалися популяризацією книг, залученням селян до читання художньої літератури. У звіті Тернопільського обласного відділу культосвітньої роботи про роботу масових бібліотек області в 1947 р. знаходимо інформацію щодо читацької

³⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3319. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 4.

³⁶ Там само. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 673. Арк. 10.

³⁷ Там само. Ф. Р-3319. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 3–4.

активності колгоспників Лановецького, Зборівського, Скалатського районів.

Так, автор документа стверджував, що «в бібліотеці села Полупанівка Скалатського району щодня багатолюдно. Сюди приходять літні селяни, щоб прочитати свіжу газету, журнал, взяти участь в обговоренні творів письменників»³⁸. Окремо наголошувалося на читацькій зацікавленості біографіями В. Леніна, Й. Сталіна, творами політичної, сільськогосподарської тематики. Критичний аналіз такого роду інформаційних довідок дає підстави ставити під сумнів об'єктивність їх висновків. Важко собі уявити, щоб селянин (до того ж, у масі своїй – безграмотний) посеред робочого дня виявляв неабияку зацікавленість читанням книг пропагандистської спрямованості у бібліотеці, залишивши, натомість, роботу в своїй господарці чи в колгоспі.

Варто зазначити, що, незважаючи на політичну заангажованість роботи бібліотечних працівників у досліджуваній нами період, вона все ж таки мала й певні позитивні сторони. З одного боку, в прямий чи опосередкований спосіб своєю діяльністю вони сприяли вихованню у сільського населення читацької культури, а з іншого – знайомили його з творами літератури. За фактичної відсутності альтернативних джерел інформації на селі в перші повоєнні роки, окрім хіба що газет і радіо, бібліотеки та клуби залишалися важливими осередками культурно-просвітницького життя. Селяни, особливо молодь, для задоволення своїх культурних потреб користувалися можливістю читати, насамперед художню літературу. Однак в умовах сталінського тоталітарного режиму радянська людина була позбавлена права вибору, як і в усіх інших сферах життя. Комплектування колгоспних бібліотек відбувалося у відповідності до «Примірного списку літератури для комплектування бібліотек», виданого Укркнигкультторгом у погодженні з Комітетом у справах культурно-освітніх установ УРСР³⁹. Навіть партійні чиновники змушені були визнати, що «існуючий книжковий фонд бібліотек не повністю задовольняє вимоги читачів – дуже мала кількість художньої літератури, особливо російських та українських класиків, дуже мало західноєвропейської літератури. Мала кількість літератури українською мовою. Особливо мала кількість дитячої літератури»⁴⁰. Натомість полиці сільських бібліотек були переповнені різного роду політичною літературою, яка, разом з іншою, потрапляла сюди за централізованим розподілом обласного бібліотечного колектора. Загальне уявлення про тематичний спектр літератури, якою наповнювалися фонди масових бібліотек Тернопільської області в досліджуваній нами період, дають дані, вміщені у Табл. 2.

³⁸ Там само. Спр. 67. Арк. 20.

³⁹ Там само. Арк. 7.

⁴⁰ Там само. Спр. 8. Арк. 2.

Таблиця 2

**Книжковий фонд
у масових бібліотеках області станом на липень 1946 р.⁴¹**

Загальна кількість літератури			
політична література	художня література	науково-популярна література	інша
79780	74109	68432	69590
28%	26%	23%	23%

Серед політичної літератури переважали твори В. Леніна, К. Маркса і Ф. Енгельса, Й. Сталіна, брошури, написані пропагандистами республіканського чи загальносоюзного рівня, в яких тлумачилися основні ідеологічні постулати комуністичної партії. Художня література радянських авторів, написана в дусі т. зв. радянського соцреалізму, так само була наскрізь просякнута політичним символами й опосередковано впливала на підсвідомість читачів. Такі твори сприяли формуванню у них позитивних образів і уявлень про певні партійно-державні інституції комуністичного/сталінського режиму, створювали своєрідну культурну основу, на яку спиралася більшовицько-радянська влада: іконоподібний образ вождя Леніна-Сталіна; комуністична партія як єдиний беззаперечний авторитет; колгосп як еталон ведення сільського господарства; заперечення права на власних національних героїв, натомість нав'язування імперських героїв-символів тощо. Такі тексти та образи слугували провідниками реалізації сталінського режиму. Можна з упевненістю стверджувати, що популяризація творів російських класиків, як от: О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Тургенєва, або ж радянських письменників на кшталт М. Горького чи О. Фадєєва шляхом організації читацьких конференцій, книжкових виставок, читок їхніх творів здійснювалася не стільки в рамках виконання бібліотечними закладами завдань освітньо-просвітницького характеру, скільки цілеспрямованої політико-пропагандистської роботи. Методичне нав'язування російськомовної літератури розглядалося сталіністами як одна зі складових державної стратегії, спрямованої на створення єдиного імперського гуманітарного простору. Реалізація цієї політики в умовах західних областей УРСР, населення яких мало глибоко вкорінене відчуття української національної ідентичності, виступало головною метою процесу встановлення тут більшовицько-радянської влади.

Отже, проблему відновлення мережі сільських бібліотек у західних областях України в перше повоєнне десятиліття не можна розглядати поза рамками процесу радянзації цього регіону, насадження тут тоталітарної системи сталінського зразка. Сільські заклади культури – клуби,

⁴¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3319. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 6.

хати-читальні, бібліотеки не розглядалися більшовицькою владою як центри акумулювання, збереження і продовження самобутніх традицій соціокультурного простору західних областей УРСР. Насамперед їм відводилися важливі ідеологічні функції. Масові бібліотеки брали активну участь практично у всіх суспільно-державних програмах і кампаніях, спрямованих як на утвердження в регіоні інститутів більшовицько-радянської влади, так і насадження в суспільній свідомості нової системи цінностей. Вони ставали центрами комуністичного виховання населення, одним із важливих інструментів примусової трансформації соціально-економічних стосунків і суспільної моралі. Слід підкреслити, що політико-ідеологічні кампанії, до проведення яких активно залучалися працівники сільських бібліотек, спиралися не тільки на примус, а дедалі більше на зацікавленість учасників. Попри ідеологічну заангажованість, організовані бібліотекарями різноманітні заходи з популяризації літературних творів сприяли розширенню кругозору сільських мешканців, прищепленню любові й поваги до літературного мистецтва.

Загалом, представлене нами дослідження не вичерпує тематичного спектра проблем, пов'язаних із процесом становлення мережі сільських бібліотек у західних областях України. Зважаючи на дослідницький потенціал документів Держархіву Тернопільської області, одним із перспективних напрямів дослідження заявленої проблеми може бути специфіка підготовки бібліотечних працівників західних областей УРСР у період пізнього сталінізму.

REFERENCES

1. Dokash, O. (2014). Radianska stratehiia ta praktyka politychnoi mobilizatsii naselennia Zakhidnoi Ukrainy v umovakh viiskovo-politychnoho protystoiannia na zavershalnomu etapi Druhoi svitovoi viiny [Soviet Strategy and Practice of Political Mobilization of the Population of Western Ukraine in the Context of Military and Political Confrontation in the Final Stage of the Second World War]. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 4, 224–233 [in Ukrainian].
2. Kravchuk, L. (2020). Suspilno-politychni ta sotsialno-ekonomichni transformatsii na Ternopilshchyni (veresen 1939 – cherven 1941 rr.) [Socio-political and socio-economic transformations in Ternopil Region (September 1939–June 1941)]. (*Extended abstract of Doctor's thesis*). Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv [in Ukrainian].
3. Marusyk, T. (2002). *Zakhidnoukrainska humanitarna intelihentsiia : realii zhyttia ta diialnosti (40–50-ti rr. XX st.)* [The West-Ukrainian arts intelligentsia : life realia and its activities (40–50-ies of the 20th century)]. Chernivtsi. 463 s. [in Ukrainian].
4. Onyshchenko, O. & Dubrovina, L. (2005). Bibliotechna sprava v Ukraini u XX st. : 30–50-ti roky [Library Science in Ukraine in the XX Century: 30s–50s]. *Bibliotechnyi visnyk*, 4, 3–16 [in Ukrainian].

5. Onyshchenko, O. & Dubrovina, L. (2009). *Bibliotekna sprava v Ukraini u XX st.* [Library Science in Ukraine in the XX century]. Kyiv. 530 s. [in Ukrainian].
6. Shyliuk, O. (2011). Stanovlennia biblioteknoi merezhi ta pochatok pidhotovky biblioteknykh kadriv u Chernivetskii oblasti (druha polovyna 40-kh rokiv XX stolittia) [Establishment of the library network and the beginning of library staff training in the Chernivtsi region (second half of the 40s of the XX century)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*, 20, 107–111 [in Ukrainian].
7. Shyliuk, O. (2012). Radianizatsiia zakhidnykh oblastei Ukrainy cherez pryzmu biblioteknoi spravy (1939–1940-ti rr.) [The process of sovietization in Western Ukraine through the prism of libraries' work (1939–1940 years)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia : Istoriiia*, 20, 108–114 [in Ukrainian].
8. Tievikova, O. & Derevianko, L. (2017). Biblioteky yak sotsialni instytuty v ukrainskomu suspilstvi periodu 1953–1964 rr. (na materialakh Derzhavnogo arkhivu Poltavskoi oblasti) [Libraries as social institutions in Ukrainian society in 1953–1965 (based on sources of the State Archives of Poltava region)]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 4, 43–50 [in Ukrainian].
9. Vozniuk, O. (2014). Ideolohichno-propahandystska skladova «radianizatsii» kulturnoho prostoru Zakhidnoi Ukrainy (1939–1941 rr.) [The ideological and propaganda component of the «Sovietization» of the cultural space of Western Ukraine (1939–1941)]. *Slovianskyi visnyk : zbirnyk naukovykh prats*, 18, 12–15 [in Ukrainian].
10. Vozniuk, O. (2015). Vidnovlennia osvithno-kulturnoi sfery zakhidnykh oblastei URSR na zavershalnomu etapi Druhoi svitovoi viiny ta pershi poivoienni roky v konteksti realizatsii politychnykh prioritytiv stalinskoho totalitarnoho rezhymu [Restoration of educational and cultural areas of Western regions Ukrainian SSR the final stage of World War II and the early postwar years in the context of political priorities stalin's totalitarian regime]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia : Istoriiia*, 2(Vol. 4), 44–48 [in Ukrainian].

Halyna Starodubets

Doctor of Historical Sciences,

Professor

Professor of the Department of the World History

Zhytomyr Ivan Franko State University

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

**RURAL LIBRARIES OF THE WESTERN REGIONS
OF THE UKRAINIAN SSR AS A FACTOR
OF THE SOVIETIZATION OF THE REGION IN 1944–1949
(on the Documents of the State Archives of Ternopil Region)**

Abstract. The purpose of the work is to reveal the political and ideological component of the process of formation of the library network and activities of rural libraries in the western regions of the Ukrainian SSR in 1944–1949 based

on the documents stored in the fonds of the State Archives of Ternopil Region. **The methodological basis** of the study is based on the principles of historicism, objectivity and systematicity. In the course of the study, the general scientific methods of logic, systemic and structural-functional analysis, modeling, and terminology were used. The methods of analysis and comparison were used to process archival documents and analyze statistical material. **The scientific novelty** is that the problem of forming a network of rural libraries in the western regions of the Ukrainian SSR during the late Stalinist period is for the first time considered as a separate subject of scientific research. The work uses a number of previously unpublished archival documents stored in the fonds the State Archives of Ternopil Region. Their analysis made it possible to determine the dynamics of creation/restoration of the rural library network of the Ternopil Region in the first postwar years, to outline the functions of rural libraries. **Conclusions.** The problem of restoring the network of rural libraries in the western regions of Ukraine in the first postwar decade cannot be considered outside the framework of the process of Sovietization of this region, the imposition of a totalitarian system of the Stalinist type. Cultural institutions in rural areas, such as clubs, libraries, and reading houses, were viewed by the Soviet party leadership as one of the links in the political system. First of all, they realized political and ideological functions related to the establishment of Party-Soviet institutions of power in the region and the formation of worldview positions among the local population based on Marxist-Leninist ideology. Tasks related to library activity itself, such as maintaining library catalogs, preserving and popularizing book collections, including works by foreign and domestic authors, were pushed to the background.

Key words: Western regions of the Ukrainian SSR; libraries; communist propaganda; Stalinist regime; totalitarianism.